

IRODALOM

KÖNYV

ELISABETTA BARBI – SALVATORE BERTINO – EUGENIO SONNINO (szerk.):
Inverse Projection Techniques. Old and New Approaches. (Fordított népességbecslési technikák. Régi és új megközelítések.) Springer Verlag, Berlin – Heidelberg, 2004. XI+139 p.

A tanulmánykötet a Max Planck Institute for Demographic Research (MPIDR) gondozásában, a „Demographic Research Monographs” sorozat első köteteként jelent meg. Az új sorozat az „Odense Monographs on Population Aging” folytatásaként fogható fel, amelyben a szerkesztők az öregedés tematikája mellett a demográfiai kutatások széles skáláját próbálják megjeleníteni. Az európai termékenység- és családi dinamikák elemzése mellett kiemelt figyelmet fordítanak a történeti demográfiai kérdések iránt is. Mindezt a matematikai demográfia új elméleteinek és új módszereinek a kidolgozása és alkalmazása révén valószínűsítik meg.

A kötet a 2000. május 25–27. között Sabaudiában (Olaszország) az MPIDR és az Olaszországi Történeti Demográfusok Társasága közös szervezésében lezajlott *Workshop on Inverse Projection Techniques* előadásainak anyagát tartalmazza. A szerkesztők az ott bemutatott dolgozatokat Ronald D. Lee reflexiójával, valamint Salvatore Bertino és Eugenio Sonnino a *Mathematical Population Studies* folyóiratban már korábban megjelent közös tanulmányának¹ reprint kiadásával egészítették ki.

A kötet megjelenésének tágabb kontextusa, hogy az utóbbi három évtizedben a nyugat-európai történeti demográfiai kutatásokat jelentős mértékben meghatározták azok a kidolgozott és továbbfejlesztett technikák és matematikai számításokon alapuló módszerek, amelyek a múltbeli népességek rekonstrukcióját az egyházi anyakönyvek nem nominatív adatainak felhasználása révén tették lehetővé. 1974-ben Ronald D. Lee volt az, aki első alkalommal ajánlotta a fordított előreszámítás (Inverse Projection – IP) technikáját annak érdekében, hogy a születések és halálozások idősoros adatait, valamint a népességnek a kezdő évből származó népességszám- és korszerkezeti adatait felhasználva becsülje a népesség strukturális fejlődését (várható élettartam, bruttó és nettó reprodukciós együttható és a népesség korstruktúrája) egy jól meghatározott időszak alatt.² A módszer a népesség-előreszámítás technikáinak logikai és nem időbeli megfordítását jelentette. A fordított előreszámítás technikái a korspecifikus arányszámokból az eseményszámokra vonatkozó számítás helyett az eseményszámokból próbálták különböző korspecifikus arányszámokat becsülni. Az 1974-es bevezetést követően az IP-t többször módosították és továbbfejlesztették. A későbbi alkalmazások kapcsán a kutatók felhívták a figyelmet a technikák hibáira, módszertani korlátaikra, ugyanakkor a meglévő forrásadottságokhoz igazították. A kötet tanulmányai tájékoztatnak az eddig

¹ Salvatore Bertino – Eugenio Sonnino: The Stochastic Inverse Projection and the Population of Velletri (1590–1870). *Mathematical Population Studies* 10 (1), 41–73. (A kötetben I. a 39–72. oldalakon.)

² Ronald D. LEE: Estimating series of vital rates and age structure from baptism and burials: A new technique, with applications to pre-industrial England. *Population Studies* 28 (3), 495–512.

lefolytatott vizsgálatok lényeges pontjairól, és előtérbe helyezik az IP legújabb fejlesztéseit, lényeges hangsúlyt fektetve a Differentiated Inverse Projection (IPD) és a Stochastic Inverse Projection (SIP) megnevezésű új technikai megoldásokra és ezek konkrét alkalmazásaira.

A kötet tanulmányait Ronald Lee néhány oldalas reflexiója vezeti fel, amelyben az IP történetének lényeges mozzanatairól tájékoztat. A módszert az 1960-as években saját doktori disszertációjához fejlesztette ki, amelyben az iparosodás előtti Anglia népességi változásainak makroszintű tényezőit és a népességváltozások következményeit vizsgálta. A kutatás elvégzéséhez Tony Wrigley rendelkezésére bocsátotta az angliai Colyton egyházközség családrekonstrukciójához felhasznált adatokat, amelyeken Lee lényegében tesztelhette az általa kidolgozott eljárást. Az eredmények ugyan nem adtak választ disszertációjának kérdéseire, de bizonyították a módszer alkalmazhatóságát. Az ezt követően az INED-nél eredménytelenül eltöltött posztdoktori év után Lee ismét a Cambridge Group for the History of Population and Social Structure in England tagjaihoz fordult. Tony Wrigley és Roger Schofield felajánlották számára az együttműködés lehetőségét, de két lényeges ponton változtattak Lee eredeti elképzelésén. Először is, az előreszámolás helyett a vizsgált periódus végének korszerkezeti adataiból próbáltak kiindulni, másodsor pedig ahelyett, hogy a migrációt adottként kezelték volna, megpróbálták azt megbecsülni. Lee visszautasította az ajánlatot, mivel a kért változtatások, véleménye szerint, nagyszámú hibalehetőséget tartalmaztak. Anglia népességtörténetének megrajzolásához végül Jim Oeppen dolgozta ki a visszafelé számítás (Back Projection) módszerét, amelyben érvényesítette Wrigley és Schofield elképzeléseit. Az IP történetében lényeges továbblépést jelentett Helge Brunborg munkássága, aki a módszert a házasságkötés és a házasság termékenység elemzésének céljából fejlesztette tovább, majd Robert McCaa, akinek Populate nevű számítógépes programja évenkénti számításokat, az IP könnyebb kezelését és széles körben való alkalmazását tette lehetővé. Lee részletesen foglalkozik a SIP és a Generalized Inverse Projection (GIP) nevű új változatokkal. A SIP esetében fontosnak tartja, hogy a szerzők gazdagították a determinisztikus IP-t azzal a szemlélettel, hogy a demográfiai arányszámok egyéni szinten csupán valószínűségeket. Az olasz szerzők elképzelésében helyet kap a véletlen, és a különböző számításoknál (pl. halottak évenkénti nem és kor szerinti összetétele, valamint az évenkénti újszülöttek anyáinak korösszetétele) a bizonytalansággal is számolnak. Az általuk kidolgozott eljárásban a determinisztikus helyett a sztochasztikus nézőpont érvényesül. Lee a SIP-t elsősorban kis népességek vizsgálatában tartja eredményesnek, ugyanakkor kételkedik a SIP visszafelé irányuló becslést is lehetővé tevő változatának használhatóságában.

Robert McCaa és Elisabetta Barbi tanulmányukban az Inverse Projection eddigi fejlesztéseit mutatják be. Véleményük szerint az IP jelentős előnye a családrekonstrukcióval szemben, hogy kevésbé munkaigényes, a születések és a halálozások évenkénti adatait használja, és segítségével széles területek múltbeli népessége rekonstruálható. Jóllehet a családrekonstrukció szigorú módszertani követelményei a számítások hitelességének erős bizonyító tényezői, de ha pontosan érvényesítjük ezeket a követelményeket, akkor jelentős mennyiségű születési és halálozási adatot kell kiszűrünk a számításainkból. A rekonstruálható kisebbség így kevés sikerrel kecsegtet arra, hogy a népesség egészét reprezentálhatná. Az IP ezzel szemben nem lineáris modelleket vet be, az összes adatot felhasználja, és nem feltételezi a stabil népességet.

A két szerző a Lee-féle módszer hét fejlesztését táblázatban mutatják be: Helge Brunborg öt éves előrebecslését; Tony Wrigley és Roger S. Schofield 1981-es visszafelé

irányuló becslését, Robert McCaa és H. Perez-Brignoli évenkénti előrebecslését, Noël Bonneuil trendmódszerét, Jim Oeppen generalmódszerét, Alessandro Rosina Differentiated-módszerét, végül Salvatore Bertino és Eugenio Sonnino sztochasztikus visszafelé és előreirányuló becslésének módszerét. Lee módszerének négy lényeges kiterjesztését látják ezekben a fejlesztésekben: a korcsoportok teljes sorozatának, az évenkénti számításnak, a halandósági válságoknak és mindkét nembeli modelleknek a bevezetését. A kapcsolódó módszerek között a visszafelé irányuló számítást (Back Projection), a GIP-t és a trendmódszert említik. Külön fejezetben foglalkoznak az olasz demográfusok által kidolgozott új fejlesztésekkel, a halálozások nagyobb korcsoportok szerinti elkülönítésén alapuló IPD-nal és a mikroszimuláción alapuló SIP-nal.

A kötet következő tanulmányai a konkrét alkalmazásokat mutatják be. Alessandro Rosina az IPD módszerébe és alkalmazásába nyújt betekintést. Az eljárás alapvető újítása abban áll, hogy a halandósági adatokat nagyobb korcsoportok szerint is elkülöníti. A csecsemőhalandóság, a gyermek- és felnőtthalandóság különválasztása az életkor szerinti halálozási arányszámok részletesebb kiszámítását tette lehetővé. Militello szicíliai település 18. századi népességtörténetének rekonstrukciója folyamán a szerző megvizsgálja a különböző korcsoportok túlélési valószínűségét, és a módszer segítségével mutat rá a felnőtt férfinepesség magasabb halandóságára. A halandósági adatok részletes vizsgálata Veneto, észak-italiai település 19. századi népességnövekedésének is magyarázatát adja, amennyiben ráirányítja a figyelmet a csecsemőhalandóság csökkenésének a népességnövekedésben játszott szerepére. A Chioggia népességét ért halandósági válságok elemzésénél jól elkülöníthetőek voltak azok az évek, amelyekben ezek a krízisek eltérő módon érintették a felnőtt és fiatal népességet. Míg az előbbiekre általában az éhínséget hozó évek voltak veszélyesebbek, addig a himlőjárványok évei a fiatal népességet tizedelték meg. Rosina tanulmánya arra hívja fel a figyelmet, hogy a klasszikus IP-n végrehajtott apró változtatások is jelentős eredményeket hozhatnak.

A kötet egyik legfontosabb tanulmányában Salvatore Bertino és Eugenio Sonnino a már említett sztochasztikus fordított előreszámítás (SIP) módszerét ismertetik, majd annak segítségével rekonstruálják Velletri (Róma melletti kisváros) népességét 1590 és 1870 között. A SIP olyan mikroszimulációs technika, amely a halálozások életkor és nem szerinti eloszlásának, az újszülöttek nemének és az anyák szüléskori életévének a szimulációján alapul. A kulcselem, amely lehetővé teszi ezeket a szimulációkat, az X =*halálozási életkor* véletlen (randomizált) változó eloszlása, amely minden év mindegyik halálozási eseménye által meghatározott. A szerzők két számítógépes programot (SIPAV és a SIPIN) fejlesztettek ki, amelyek egyaránt lehetővé teszik a népesség előre és visszafelé irányuló becslését. Ezek a programok a kezdő év vagy a periódus végi nemek szerinti és korszerkezeti adatokból, az évenkénti népmozgalmi, valamint a meglévő népességszámadatokból, a kezdeti és a periódus végi, valamint a nagyobb halálozást hozó évek halottjainak nemek szerinti és korszerkezeti megoszlásából, a termékenység életkor szerinti modelljéből, továbbá vándorlási adatokból képesek becsülni mindenik évben és nemek szerint a népesség korszerkezetének, a túlélők átlagéletkorának, a halottak életkor szerinti megoszlásának, az átlagos halálozási életkornak, a vándorlási mérlegnek, a születéskori várható élettartamnak, az életkor szerinti elhalálozás valószínűségének, valamint a korcsoportok szerinti halandósági függvényeknek az átlagos értékeit. A nők esetében a teljes termékenységi arányszám, a nettó és bruttó reprodukciós arányszám, az életkor szerinti termékenységi arányszám, valamint a szüléskori átlagos életév kiszámítását is lehetővé teszik. A népesség nemek szerinti és

korszerkezeti összetételére alapvető forrásoknak bizonyultak a Status Animarumok, a népmozgalmi statisztika adatait az egyházi anyakönyvek szolgáltatták. Velletri népességtörténetében az 1656-os pestisjárvány radikális törésként szemlélhető. A járvány előtti időszakot heves halandósági krízisek, majd azokat követő erős bevándorlás jellemezte. 1656-ot követően a természetes szaporulatot hozó évek száma megnövekedik, a népességnövekedést pedig jelentős méretű elvándorlási hullámok tartják vissza. A mindkét programmal végrehajtott 30–30 mikroszimuláció eredményei a 19. század elejétől a túlélés esélyének, a várható élettartamnak az emelkedését, valamint a születésszám növekedését mutatják. Az elemzés lényeges része a különböző logikán alapuló programok eredményeinek összehasonlítása.

Lorenzo Del Panta és Valerio Rodilossi három különböző technikát, Ronald Lee klasszikus IP-technikáját és a napjainkban kidolgozott két olasz megoldást, az IPD-t és a SIP technikáját tesztelik Szardínia népességén két különböző periódusban, 1862–1901 és 1901–1921 között. A cél az volt, hogy összehasonlítsák a három eljárással nyert eredményeket. Az elemzés azt mutatja, hogy jóllehet az eltérések csekélyek, a termékenységi arányszámok számítására a SIP megbízhatóbb, hiszen figyelembe veszi a kezdő időszak női népességének korstruktúráját. A halandósági válságok (pl. az 1918-as spanyolnáthajárvány) elemzésénél viszont eredményesen lehetett használni az IPD változatát is.

Elisabetta Barbi és Jim Oeppen a GIP és a SIP segítségével rekonstruálják az 1790 és 1860 közötti időszak svédországi népességét. A szerzők a Berkeley Halandósági Adatbázis közzétett adatain tesztelik a két technikát, majd a népesség időszak végi korszerkezeti adataiból visszafelé végeznek becslést. A két módszer közötti különbségek leginkább a halandóság elemzésénél jelentkeztek, ahol a GIP determinisztikus szemléletmódjával szemben a SIP több lehetséges változattal is szolgált.

A kötet számomra legtöbb tanulságot nyújtó tanulmányát ugyancsak Salvatore Bertino és Eugenio Sonnino jegyezte. Cohort Reproduction Pattern in Small Italian Town: Results from Stochastic Inverse Projection című tanulmányukban négy itáliai településen (Segni, Cori, Norma és Velletri) született nők ötvenkénti korcsoportjainak közel három évszázados reprodukzív folyamatait elemzik. Vizsgálatukban a visszafelé irányuló számítást lehetővé tevő SIPIN számítógépes programot használják. A korcsoportok szerinti elemzés során a népesedési trendek időbeli változásait eredményesebben lehetett megragadni, mint az olyan vizsgálatokban, amelyek a termékenységi és halandósági mutatóknak meghatározott periódusok közötti számításaival operálnak. A vizsgált településeken az ancien régime halandósági viszonyai következtében a nők jelentős része nem érte el a reprodukzív életkort, hiszen a halandósági válságok jelentős része a csecsemő- és a serdülőkor közé esőket sújtották. A vizsgálat eredményei rávilágítottak a települések népességének egymástól különböző reprodukciós képességeire. A hegyvidéki települések (Segni és Norma) magasabb és tartósan fennmaradó reprodukzív képességük (magas termékenység és jobb túlélési esélyek) eredményeként sikeresebben tudták az elvándorlásból származó hiányt ellensúlyozni.

Az ismertetés végén azt mondhatom, hogy a közölt tanulmányok elemzési mintákat, a módszerek pedig új alkalmazási területeket jelenthetnek a magyarországi település- és regionális szintű történeti demográfiai vizsgálatok számára.

Pakot Levente

FOLYÓIRATCIKKEK

RAMSDEN, EDMUND: Social Demography and Eugenics in the Interwar United States. (Társadalomdemográfia és eugenika a két háború közötti Egyesült Államokban). *Population and Development Review*, 2003/4. 547–593. p.

A szerző cikkében a két háború közötti amerikai eugenikai mozgalom és a demográfia tudománya közötti viszonyt vizsgálja. Világossá teszi, hogy szoros kapcsolatról, sőt kölcsönhatásról volt szó, és ezt a kapcsolatot nem lehet egyszerűen az alapvetően ideologikus és biológiai determinizmust képviselő eugenika, illetve a kvantitatív társadalomtudományként számon tartott demográfia közötti küzdelemként leírni, amely a második világháború után az utóbbi győzelmével végződött. A demográfia mint kvantitatív társadalomtudomány a cikk tanulsága szerint jórészt éppen az eugenikai gondolat és mozgalom hatására formálódott ki a két háború között, ekkor és az eugenika közvetlen hatására kerültek előtérbe ma is érvényes kérdései és az ezek megválaszolására alkalmas elemzési módszerei. A tanulmány olvasása közben mindvégig érezhető, hogy a szerző nem egyszerűen a kapcsolat elemzésére törekszik, hanem értékeli is, és mind az amerikai (és a mintaként tekintett svéd) eugenikai mozgalmat, mind pedig ennek a demográfiára gyakorolt hatását pozitívan ítéli meg.

Az amerikai eugenika kedvező értékelésében mindenekelőtt annak – a szerző szerint – pozitív célkitűzései játszanak szerepet: a népesség minőségének javítása, a termékenység csökkenésének ellensúlyozása, a nem kívánt terhességek és szülések elkerülése a születésszabályozás eszközeinek elterjesztésével, ami mindazoknak lehetőséget adhat több gyereket felnevelni, akiknek erre módjuk van, illetve elkerülhessék azok, akiknek ez nehézséget okoz. Mivel az eugenika képviselői szerint az előbbiek többnyire jobb genetikai örökséggel rendelkeznek, mint az utóbbiak, ezért a nem kívánt terhességek kiküszöbölése egyszersmind javítja a népesség genetikai és szociális összetételét. A születésszabályozás elterjesztése összekapcsolódhat a szegénynegyedek főlpszámolásával, az életszínvonal növelésével, és ez együtt a marginális (vagy inkább marginalizált?) rétegek születési arányszámának csökkenéséhez vezethet. Amint az eugenikát a biológiai-genetikai örökség javítása mellett a társadalmi összetétel javításának célkitűzéseivel határozták meg, szerzőnk szerint a demográfusok számára is világossá vált, hogy „mely népességcsoportok vagy típusok kívánatosabbak, ha nem éppen nélkülözhetetlenek az amerikai demokrácia fennmaradása és sikere szempontjából, és mely csoportok fenyegetik azt alapjaiban.” (579). Az amerikai eugenika tehát egyrészt a társadalom nagyobb jólétét és hosszú távú sikerességét kívánja elérni a differenciált termékenység eszközével (vagy legalábbis a korábbi, kedvezőtlennek ítélt differenciák ellensúlyozásával), másrészt a *demokratikus* társadalom javát szolgálja, szigorúan demokratikus eszközökkel. Ez különbözteti meg a negatív példaként szereplő eugenikai mozgalmaktól, politikáktól, amelyek a harmincas évek diktatúráiban érvényesültek, elsősorban a náci Németország népességpolitikájában. Ramsden szerint a különbség világos: egyrészt az amerikai (és svéd, valamint általában a demokráciákat képviselő) eugenikusok szervezetileg, sőt térben is elhatárolódtak (értsd: másik terembe vonultak) a németektől a korszak eugenikai konferenciáin, másrészt a német eugenika egyértelműen politikai, hatalmi célokat szolgált, a népesség mennyiségének növelésére törekedett, a nacionalista

totalitárius állam célkitűzéseit szolgálva. Az eugenika másik pozitív vonása (amely elsősorban a szerző figyelmének középpontjában áll) a demográfia tudományára tett hatása: ennek következtében került előtérbe a népesség reprodukciós viselkedését meghatározó társadalmi tényezők vizsgálata, a termékenység társadalmi különbségek szerinti elemzése. A demográfia ettől fogva nem csak adatgyűjtésre és a népességi trendek megfigyelésére törekedett, hanem megpróbálta feltárni a trendek mögött húzódó gazdasági, politikai, orvosi, kulturális, pszichológiai motívumokat, a különböző társadalmi csoportok termékenységét formáló társadalmi és genetikai jellemzőket. Ennek során a kvantitatív és kvalitatív diszciplínák közötti hagyományos választóvonal vesztett jelentőségéből, az így kialakult tudományt „társadalomdemográfiként” (social demography) azonosították (561). Az új módszerek nyomán követhetők a harmincas évek nagy kutatási programjaiban (pl. az 1938-as Indianapolis Study-ban), amelyek a differenciális termékenységet vizsgálták statisztikai mintavétel útján, a termékenység és számos társadalmi-gazdasági faktor (pl. iskolázottság, jövedelem, foglalkozás stb.) kapcsolatát állítva az előtérbe.

A tanulmány igen részletes tudománytörténeti összefoglalás, amelyben helyet kap az eugenika kialakulásának és 20. századi irányzatainak, fejlődésének, az ezzel kapcsolatos vitáknak, különböző interpretációknak a bemutatása. A szerző ismerteti az amerikai eugenika főbb képviselőinek (W. F. Ogburn, F. H. Osborn, F. Lorimer, C. V. Kiser stb.), valamint az ő kérdésfelvetéseikhez kapcsolódó demográfusok (pl. a demográfiai átmenet kidolgozói, Warren S. Thompson és Frank Notestein) fontosabb műveit, vitáit, kiáltványait és kutatási programjait, a kutatást finanszírozó alapítványokat, intézményeket (Milbank Memorial Fund, Carnegie Corporation, Rockefeller Institute for Medical Research, Social Science Research Council, Princeton Egyetem). Különösen tanulságos, hogyan bontakoznak ki az elemzett szövegekből, gondolatokból a demográfiai átmenet elméletének szociáldarwinista, eugenikai és malthusianus gyökerei. Idézhetjük Warren S. Thompsont: „Azok nagy része, akik az örökletes normalitás és abnormalitás határánál helyezkednek el, csakúgy mint az örökletesen fogyatékosoké, az alacsony jövedelmű osztályokban található.” Az ő („kevésbé kíváncsi tömeg” – „less desirable stock”) magas termékenységük fenyegetést jelent a „modern civilizáció” számára (565.). Notestein érvelése szerint a legszegényebb régiókban a szociális juttatások növekedése nem jár az életszínvonal növekedésével, legfeljebb a rurális migráción keresztül a „népességi csapda” kialakulásához, fenntartásához vezet. A „végső megoldás” (sic: „ultimate solution”) a termékenység csökkentésében lelhető fel (563.).

A tanulságos példák vég nélkül sorolhatók, ehelyett néhány ide kívánczó megjegyzésre szorítkoznánk. Említettük, hogy a tanulmány rendkívül informatív, igen gazdag irodalomjegyzéket kínáló tudománytörténeti összefoglalás, amely hasznos lehet az érdeklődő olvasó számára. Ugyanakkor azonban nem tekinthető teljesen a kívülről elfogulatlan elemzésnek. A szerző röviden bemutatja ugyan a két háború közötti amerikai eugenikai mozgalommal kapcsolatos kritikai szempontokat is, de ezek a harmincoldalas szövegben kb. fél oldalt foglalnak el (pl. Linda Gordon és mások interpretációja, miszerint az eugenika csak hasznos eszköz volt arra, hogy elfedjék a korszak népesedési programjainak valódi, erőszakos, elitista, nőellenes, rasszista jellegét, és hogy az eugenikus demográfusok – Kingsley Davis, Dudley Kirk, Clyde Kiser, Frank Lorimar, Frank Notestein – kisajátították a reprodukcióról szóló diskurzust, hogy annak dacára hadat viseljenek a szegények és az etnikai kisebbségek termékenysége ellen, hogy a kutatási eredmények szerint a szegények termékenységi ideáljai nagyon hasonlóak a magasabb

jövedelműekéhez. – 551.). Ramsden a demográfia tudományára tett hatásra összpontosít: „A célom az, hogy bemutassam, hogy az eugenika milyen fontos szerepet játszott a demográfiának mint hiteles és társadalmilag hasznos tudományos diszciplinának a megalapításában, amely elkülönült az olyan radikálisabb és problematikusabb mozgalmaktól és ideológiáktól, mint a malthusianizmus, a születésszabályozás aktivistái, a rasszok higiénája, degenerációja és öngyilkossága. Az eugenika nem egyszerűen konzervatív és reakciós ideológiai hatást gyakorolt a demográfiára, hanem fontos eleme volt a liberális vagy társadalmilag demokratikus népeségtudománynak mint a szociálpolitika eszközeinek fejlődésében” (551.). Ezután viszont a szerző tartózkodik a kritikai megjegyzésektől, ami a bemutatott nézetek pozitív értékelésének képzetét erősíti az olvasóban. A náci népeségszabályozással szemben az amerikai vagy svéd elmélet és gyakorlat kerülhet kedvező fénybe, de nem szólni bizonyos hasonlóságokról, közös szellemi gyökerekről, több mint figyelmetlenség. Az amerikai eugenika –ahogy már említettük – szerzőnk szerint pozitív társadalmi célokat szolgált egy demokratikus társadalomban, a népesség minőségi javítását tűzte ki célul, és ezt demokratikus eszközökkel kívánta elérni. Ezzel szemben a náci népesedéspolitika, amely szintén az eugenika alapján működött, antidemokratikus, nyers hatalmi célokat szolgált, és ennek érdekében a *menyiséget*, a *tömeget* kívánta növelni, tekintet nélkül annak szociális összetételére. A különbség nyilvánvaló, de tegyünk két megjegyzést. Egyrészt minden állami politika hatalmi célokat szolgál, bár a módszerek és a következmények természetesen igen különbözőek lehetnek, és ennek jelentőségét nem hangsúlyozhatjuk eléggé. Másrészt mindkét eugenikai mozgalom egyszerre tart szem előtt mennyiségi és minőségi szempontokat: kijelöli azok körét, akik szaporodása a köz szempontjából kívánatos, és azokat, akiké nem az. Az első csoport növekedését segíteni kívánja (pozitív eugenika), a másikat nem (negatív eugenika). A hangsúlyok, arányok, az elkülönítés alapelvei különbözők lehetnek (az egyik esetben főleg szociális szempontok, a másikban a fajtisztaság szörnyű eszméje), de tudomásul kell vennünk, hogy amikor egy-egy társadalmi csoporthoz negatív vagy pozitív genetikai tulajdonságokat kapcsolnak, az éppúgy rasszizmus, mint amikor egy biológiai „fajhoz” kötik ezeket. A kettő közül csak az egyik járt népiertással, de bizonyos következmények (pl. értelmi fogyatékosok kényszersterilizációja az Egyesült Államokban vagy a skandináv országokban) nagyon hasonlóak voltak. Talán érdemes volna megfordítani a szerző által alkalmazott logikát: a különbségtételben nem abból kellene kiindulnunk, hogy melyik országot tekintjük demokratikusnak, hanem a felhasznált ideológiák és az alkalmazott gyakorlat alapján kellene elgondolkodnunk a vizsgált országok politikai rendszerének jellegéről.

Óri Péter

HIRSCHMAN, CHARLES: The Origins and Demise of the Concept of Race. (A rassz fogalmának eredete és jelentésváltozásai). *Population and Development Review*, 2004/3. 385–415. p.

A szerző tanulmányában a rassz fogalmának történetét vizsgálja, különös tekintettel annak a társadalomtudományokhoz és ezen belül a demográfiához fűződő kapcsolatára. Legfőbb állítása az, hogy a rasszok léte és a rasszizmus – a közhiedelemmel ellentétben és a társadalomtörténet eredményeivel összhangban – nem valamiféle ősi, törzsi társa-

dalmakból eredő fogalom és gyakorlat, hanem a modernitás terméke. Az elmúlt négy-száz esztendő alatt a modernizációval együtt fejlődött ki, és a 19. század végén, 20. század első felében élte virágkorát. Hátterében az az elképzelés áll, hogy az emberiség bizonyos külső jegyek (pl. bőrszín) alapján különböző „fajokra” (rasszokra) oszlik, amely különbségek szoros összefüggésben állnak más jellegű (társadalmi és kulturális) differenciákkal. A rasszizmus tehát az a meggyőződés, miszerint az egyes embercsoportok közötti társadalmi és kulturális különbségek nem az eltérő környezethez való alkalmazkodás során, a szocializáció különböző technikái következtében jöttek létre, hanem örökletesek és megváltoztathatatlanok. Jóllehet a 20. század második felében a tudomány kikezdte ezt az elképzelést, történelmi események sorozata diszkvalifikálta (a náci Németország rasszista ideológiájának és politikájának tragikus következményei, a gyarmati rendszer fölbomlása), mégis a rassz mint az identitás vagy a népesség osztályozásának elsődleges forrása és a hozzá fűződő előítéletek sok modern társadalomban fennmaradtak. A szerző véleménye szerint a társadalomtudományoknak és különösen a demográfiának kötelessége szembenézni azzal, hogy a rassz fogalma tovább él, és ezt nem tehetik meg a rasszizmus eredetének és jellegzetességeinek megértése, feltárása nélkül.

A tanulmányban rövid áttekintést találunk az emberiség fizikai és kulturális sokféleségének kialakulásáról. Eszerint a különbségek kialakulása mögött a migráció állt, amelyre részben az emberi létfenntartást befolyásoló klimatikus változások, részben a sikeres létfenntartást kísérő népességnövekedés következtében került sor. A szétvándorlás miatti izoláció az oka a nyelvi különbségek kialakulásának, a társadalmi és kulturális sokféleség mögött pedig a különböző környezeti körülményekhez való alkalmazkodás áll. A külső, fizikai jegyek (pl. bőrszín, termet, testalkat stb.) eltérései szintén a változatos klimatikai viszonyok között működő szelekciós hatásokból erednek. A további folyamatos migráció aztán ezeket a fizikai jegyek alapján megkülönböztethető rasszokhoz tartozó embereket, embercsoportokat is kapcsolatba hozta vagy összekeverte egymással. Ennek folytán a mai társadalmak általában több különböző „rasszból” állnak. Ezek a találgatások számos lehetséges mintát követnek (és követnek): a skála a békés egymás mellett éléstől a jóindulatú rácsodálkozáson át a kölcsönös idegenkedésig, félelemig, ellenségeskedésekig tart.

A mástól, a másságtól való idegenkedés, félelem gyakran társult a felsőbbrendűség érzésével. Funkciója a társadalmi szolidaritás erősítése volt, a saját csoport tagjainak előtérbe helyezése az idegenekkel szemben. A félelem, idegenkedés, bizalmatlanság mint archaikus jelenségek az etnocentrizmus fogalmával írhatók le. Igen lényeges vonása, hogy – miközben gyakorta konfliktusok forrása – a másság lényegét a más kultúrában, szokásokban, a másként való szocializációban látja. Így elvben van átjárás a különböző csoportok között, ha az „idegenek” felhagynak idegen szokásaikkal. Az etnocentrizmus éppen emiatt különbözik élesen a rasszizmustól. Az utóbbi nem egyszerűen az emberekben lévő ősi bizalmatlanság és félelem megjelenési formája. Arra a meggyőződésre épül, hogy a másság nem a szocializáció terméke, hanem elsősorban a különböző csoportok örökletes, genetikai eltéréseinek következménye. Ily módon egy más „rasszhoz” tartozó egyén sohasem válhat a befogadó csoport egyenlő jogú tagjává, hiszen örökletes másságát mindig hordozni fogja. A rasszizmus mindig összekapcsolódik a felsőbbrendűség érzésével, nem egyszerűen valamiféle alapvető emberi tulajdonság, hanem egyértelműen újkori történelmi fejlemény: „A rasszizmus az a strukturált hiedelem, miszerint az 'idegen közösség' alapjában véve alsóbbrendű és híján van

annak a képességnek, hogy hasonló társadalmat hozzon létre, mint a szóban forgó közösség. Állításom az, hogy az etnocentrizmus a legtöbb társadalom közös vonása, míg a rasszizmus az utolsó néhány évszázad modern fejlődésének következménye” (389.).

Az idézett gazdag irodalom tanúsága szerint a fenti értelemben vett modern rasszizmusnak nagyjából a 15. század végéig nincs jele. Az ókori és középkori világban Hispániától Kelet-Ázsiáig a kereskedelem, a hódítás vagy a világvallások terjedése számtalan „multikulturális” centrumot (Róma, Alexandria, Konstantinápoly, Jeruzsálem, Malacca, Batávia, Manila stb.) hozott létre, amelyekben az etnocentrikus konfliktusok igen gyakoriak voltak, de többnyire inkább az együttműködésből fakadó előnyök kihasználása volt a jellemző. A nagy világvallások (a kereszténység mellett az iszlám és a buddhizmus is) eleinte inkább integratív szerepet játszottak, a fő választóvonalat a hit hozta, és nem a bőrszín, a kultúra vagy a etnikai hovatartozás. A változást többek véleménye szerint a spanyol inkvizíció tevékenysége hozta, amely a 15. század végétől a kikeresztelkedett zsidók és muzulmánok ellen (is) fordult, kétségbe vonva ennek igaz voltát, és a „vértisztaságot” a felmenők vallása alapján vizsgálva.

Az igazi fordulat azonban Hirschman és forrásai szerint három tényező következménye volt: a kapitalista világ gazdasági rendszer 16. században kezdődő kialakulása, amelynek inherens része volt az ültetvényes gazdálkodás, és amely afrikaiak millióinak rabszolgasorba döntésével járt; az európai gyarmati uralom kiterjedése a világra, különösen Ázsiára és Afrikára a 19. században; és a szociáldarwinizmus kialakulása a 19. század második felében. Mindezek erősítették meg az európaiak felsőbbrendűségi érzését, és vezettek a modern értelemben vett rasszizmus kialakulásához. Maga a „rassz” kifejezés a 17. századig nem fordul elő az európai szóhasználatban, mai értelmét nagyjából a 18. század végére nyeri el. A 19. század második felére a darwinizmus hatására széles körben elterjed az a nézet, hogy a külső jegyek alapján megkülönböztethető „rasszok” elkülönült alfajokká alakultak, és a modern tudomány az egyre fejlődő fizikai antropológia révén kísérletet tesz ezeknek az alfajoknak az elhatárolására, fizikai és – a feltételezések szerint – ezzel összefüggésben álló szellemi jellemzőinek leírására. Lényegében a 20. század közepéig a szociáldarwinizmus, az eugenika vagy a tudományos rasszizmus mind a tudományos, mind a társadalmi köztudatban széles körben elterjedt. Szerzőnk hangsúlyozza, hogy ezek nem egyszerűen a tudományos életben tapasztalható szellemi áramlatok voltak, hanem mélyen gyökereztek az egyre erősödő európai katonai, gazdasági és politikai dominanciában. A gyarmati hódításban is megragadható fölény éles különbségeket hozott létre hódítók és leigázottak között, és mivel ezek a határvonalak egybeestek pl. bőrszínbeli és egyéb fizikai különbségekkel, a rasszizmus az európai imperializmus legitimációját jelentette. E gondolatmenet nyomán a 20. századi rasszizmus legkirívóbb példái, mindenekelőtt a náci Németország vagy a dél-afrikai apartheid (Hirschman ezekhez hozzáteszi az amerikai déli államoknak a polgárjogi mozgalmat megelőző időszakát is), nem a modern fejlődéstől való eltérésnek, torzulásnak tűnnek, hanem éppen a modernizáció szerves következményének.

A fordulópontot sok tekintetben a második világháború jelentette. Résztint a tudomány kérdőjelezte meg az önálló emberi alcsoportok, „rasszok” létét, részben a háború és a náciizmus tapasztalatai, illetve a háború után a gyarmati felszabadító mozgalmak sikerei, a gyarmati rendszer felbomlása, az ENSZ-el megjelenő új nemzetközi normatív szabályozó rendszer, a civil polgárjogi mozgalmak szorították háttérbe a politikában és a köztudatban a rasszista ideológia nyílt dominanciáját. A rasszizmus, amelynek korábban komoly tudományos és intézményi bázisa volt, teret veszített, miközben a rassz

fogalma mint elválasztó és identitásképző elem sok helyütt (pl. az USA-ban) megmaradt.

A tanulmány végül az Egyesült Államokbeli helyzettel foglalkozik: a rassz fogalmának jelenlegi jelentésváltozásával, a mérés lehetőségeivel, a problémákkal és lehetséges megoldásukkal. A fogalom az amerikai közvéleményben, médiában, kormányzati megnyilatkozásokban stb. ma is széles körben használatos, valódi identitásképző elemnek tekintik. Ugyanakkor világos a változás: a rasszok határai egyre átjárhatóbbak lesznek, a rassz biológiailag meghatározott kategóriából egyre inkább társadalmi kategóriává válik, a rasszhoz tartozás sok esetben már választás kérdése, sőt e téren is felbukkan a többes identitás jelensége. A rassz továbbra is alapkategória a népszámlálások, surveyk során, de az önkéntes következtében személyes döntés kategóriává válik. Az elhatárolás jelentősége az elmúlt évtizedekben még nőtt is, sőt politikai kérdéssé vált, hiszen a kormányzati támogatás, a pozitív diszkrimináció mértéke – pl. az esélyegyenlőségi programok során – függ az adott kategóriához tartozók számától. Így a kisebbségi csoport érdeke lesz a számbavétel, az elkülönülés. Jól mutatja ezt pl. a mexikóiak esete, akik a két háború között tiltakoztak az ellen, hogy külön rasszként vegyék számba őket, míg ma a „latino”-k kiállnak mellette. Mindazonáltal a mai kategorizálás (1997: amerikai indián vagy alaszakai bennszülött, ázsiai, fekete vagy afroamerikai, hispán vagy latino, hawaii bennszülött vagy más csendes-óceáni, fehér) ad hoc jellegű, nincsenek világos kritériumai, lényegében az önkéntes identitásvállaláson nyugszanak. Ennek következménye, hogy a népszámlálások során terjed az „egyéb” kategória valamely speciális csoportjába való önbesorolás vagy a válaszmegtagadás, illetve a több rasszhoz való kötődés kinyilvánítása. A 2000-es népszámlálás megengedte a többes rasszbesorolást, mindez rendkívül bonyolult kombinációkat hozott létre.

A szerző véleménye szerint a mai modern társadalmak, így az amerikai is, elvetik a rasszizmus régi formáit, bár a rassz mint elhatároló fogalom igen erősen jelen van, és a szociálpolitika is segítségül hívja. Mindennek alapja az az elgondolás, hogy a rasszok világosan elhatárolható és egymást kölcsönösen kizáró kategóriák. A 2000-es népszámlálás kikezdte ezt a rendszert, de ennek tanulságait még nem vonták le. Hirschman szerint a régi koncepció széttört, és nincs értelme fenntartani: „Rassz rasszizmus nélkül anakronizmus” (410.). Ehelyett a nemzetiség („ethnicity”) fogalmát ajánlja, amely alapján szubjektív, elismeri a többes identitást, nem egy másikat kizáró kategória, eleve képlékeny, heterogén. Ugyanakkor ez nem tenné egyszerűbbé pl. a diszkrimináció vizsgálatát. Az igazi feladat az volna, hogy a nemzetiség kategóriáját valódi jelentéssel ruházzuk fel népszámlálási, szociológiai kutatási és kormányzati alkalmazásra.

Őri Péter

DYER, W.T. – FAIRLIE, R.W.: Do family caps reduce out-of-wedlock births? Evidence from Arkansas, Georgia, Indiana, New Jersey and Virginia. (Csökkenti-e a „családi fedél” program a házasságon kívüli születéseket? Arkansas, Georgia, Indiana, New Jersey és Virginia államokból származó bizonyítékok.) *Population Research and Policy Review*, 2004/5–6. 441–473. p.

Az 1990-es évek során 23 amerikai állam érvényesítette a „családi fedél” (family cap) irányelveit mint a házasságon kívüli születések csökkentésének eszközét a jóléti

támogatásban részesülők között. A folyamatos lakossági felvétel (CPS) 1989 és 1999 közötti adatai alapján a szerzők azt vizsgálják, hogy a program milyen hatást gyakorol a születési arányra az alacsonyabb végzettségű, gyermekeiket egyedül nevelő nők körében.

Az amerikai kormány 10 millió dollárral jutalmazta meg Alabama, California, Columbia körzet, Massachusetts és Michigan államokat, amelyek a legnagyobb csökkenést érték el a házasságon kívüli születésekben 1994 és 1997 között. Ez volt az első alkalom a házasságon kívüli terhességek csökkentésének bátorítására. A „családi fedél” elvei szerint megvonják az extrajuttatásokat azoktól a nőktől, akik további szülések esetén is jóléti támogatásban részesülnek.

A program megindítása előtt az államok (például 1990-ben) havi 24–134 dollár támogatást adtak minden plusz gyermekért. A „családi fedél” politikájának támogatói azzal érveltek, hogy a többletjuttatások bátorítják a jóléti támogatásban részesülőket a házasságon kívüli születésekre, ezek elvonása tehát csökkenteni fogja ezt a „perverz” ösztönzést. Ezt az érvelést alátámasztja a termékenység standard gazdasági modellje, amely szerint a gyermek iránti vágy csökken, ha a gyermekneveléssel járó nettó költségek növekednek. Érdekes módon New Jersey és Alabama államokban a kísérleti értékelések nem igazolták ezt a negatív hatást.

Ebben a cikkben a szerzők bizonyítékokkal próbálnak szolgálni az első öt államra vonatkozóan, amelyek megvalósították a „családi fedél” politikáját. Háztartási, személyi, házastársi/élettársi, szülői, valamint a háztartásfőhöz kapcsolódó viszonyt leíró adatokból elő lehetett állítani azt az állományt, amelyből ki lehetett válogatni a célmintát, azaz az alacsonyabb végzettségű, gyermekeiket egyedül nevelő nők körét. A születési trend egyszerű összehasonlításában megállapítható volt, hogy Indiana, New Jersey és Virginia államokban a termékenységszűkülés nagyobb mérvű volt, mint a „családi fedél” politikáját nem alkalmazó országokban, azonban ezzel ellenkező eredmény született Arkansas és Georgia esetében. Ha a döntéshozók a jóléti segélyben részesülők termékenységét kívánják csökkenteni, nem biztos, hogy elérik a kívánt eredményt. Megvizsgálendő azonban, hogy az „Ideiglenes támogatás a rászoruló családoknak (TANF)” programnak nem lesz-e nagyobb hatása a házasságon kívüli születésekre.

Sánta József

MUTCHLER, J.E. – BAKER, L.A.: A demographic examination of grandparents caregivers in the Census 2000 Supplementary Survey. (A gondviselői szerepet betöltő nagyszülők demográfiai vizsgálata a 2000-es census kiegészítő felvételében.) *Population Research and Policy Review*, 2004/4. 359–377. p.

Az 1996-os jóléti reform törvény részeként a Census Bureau megbízást kapott annak felmérésére, hogy hány nagyszülő szolgál unoka gondviselőjeként. A 2000-es census kiegészítő felvétel adatainak felhasználásával a cikk demográfiai információkat mutat be a nagyszülő háztartások két típusáról. Összehasonlítást tesz a szülő nélküli és az olyan háromgenerációs háztartások között, amelyekben a nagyszülőkre hárul az unoka gondviselőjének szerepe. A két típus számos különbségére mutat rá, különös tekintettel az unokák korára, valamint a gazdasági nehézség mértékére.

Lényeges regionális különbségek figyelhetők meg a két vizsgált régió, New England (kb. 14 millió lakos) és Deep South (kb. 15 millió lakos) között, az utóbbiban mindkét típus jóval gyakoribb.

Az irodalom viszonylag bőven foglalkozik a nagyszülők szerepével a családi életben, rámutatva, hogy a többgenerációs kötelékek egyre fontosabbá válnak. Ugyanakkor a demográfiai és családi változások miatt ez a szerep egyre kevésbé kiszámítható. A „táv gondozás” jelensége sok családban tapasztalható, de a nagyszülők még mindig „a védelem első vonalában” vannak. A családi válságok megmentői, akik támogatást és segítséget nyújtanak, ha szükséges, és tette kész rejtett rokoni hálózatot alkotnak.

A kikérdezés során először tisztázták, hogy van-e nagyszülő a háztartásban és ő szerepet játszik-e gondozásban. További kérdések vonatkoztak a családi állapotra és családi állásra, amelyek a rokonságra vonatkozó információk kialakításában játszanak szerepet.

Az eredmények azt mutatták, hogy New England-ben 2%, Deep South-ban pedig közel 4% a nagyszülői gondoskodást alkalmazó háztartások aránya. New England-ben közel 3, Deep South-ban pedig 5% feletti a nagyszülői gondviselés alatt álló kisgyermek aránya.

Összegzésként megállapítható, a cenzust kiegészítő felvétel kérdései fontos elemzésekre adnak módot. Mivel az érintett családok kis sokaságot képeznek, a közhasználatú mikrodátállományok (Public Use Microdata Files) szolgáltatják a legpontosabb becslést.

Sánta József

BONGAARTS, J.: Population Aging and Rising Cost of Public Pensions. (A népesség öregedése és a nyugdíjak emelkedő költségei.) *Population and Development Review*, 2004/1. 1–23. p.

1950 óta a népesség mediánéletkora a fejlett világban (Észak-Amerika, Japán, Európa, Ausztrália és Új-Zéland) 29 évről 37 évre nőtt, és 2050-ig várhatólag eléri a 45 évet, míg a fejlődő világban (Afrika, Ázsia a fenti kivételekkel és Latin-Amerika) 24 év körül áll. A termékenység csökkenése és a halálozás mértéke azonban kétségtelenül a népesség gyors öregedését hozza magával, így a fejlődő világ fiatalabb marad, mint a fejlett, de a különbség csökken. Ez a cikk a fejlett világ idevágó jelenségeivel foglalkozik.

A népesség öregedése gondokat vet fel az (állami) nyugdíjrendszerek fenntarthatóságával kapcsolatban. Az idősekről való gondoskodás formái a mai fejlett társadalmakban az állami és magánnyugdíjak, valamint az állami egészséggondozás. Ezek képesek az idősek és a munkaképes korú népesség jövedelmi különbségeinek csökkentésére, és jelentősen csökkentik az idősek szegénységi arányát.

Azonban a „fizess, ahogy keresel” rendszere, amely a fiataloktól az idősek felé áramló transzferen alapul, egyre nagyobb megterheléssel jár a hozzájárulók számára, és lényegében nem tartható fenn, ha az eltartottak aránya emelkedik. Az állami nyugdíjrendszerek reformja, amely a változó demográfiai feltételekhez igazodna, komoly kihívást jelent a politikusok számára.

A cikk első része megvizsgálja az időskorú eltartottak arányának országonkénti különbségeit, ennek következményeit az állami nyugdíjkiadásokban és juttatásokban, a második rész pedig 2050-ig előrejelzi a demográfiai trendeket, valamint a nyugdíjkiadásokat.

A cikk számos modellt sorakoztat fel az országok közötti összehasonlításra.

Az eltartottsági arányt (ODR) hagyományosan a 64 év feletti és a 15–64 éves korú népesség hányadosaként állítják elő. Az inverzarány a támogatási arány. Az előbbi mutató értéke a fejlett világ egészére 0,25, azaz minden nyugdíjas személyt 4 munkaképes korú személynek kell eltartania. Ez érvényes négy európai országra és Japánra. Az Egyesült Államokban és Kanadában az arány 0,19. Az európai országokban és Japánban nagyjából hasonló a termékenység, a halálozás és a bevándorlás. Az Egyesült Államokban és Kanadában a termékenység és a bevándorlás valamelyest magasabb, ennek köszönhető az alacsonyabb ODR.

Az ODR-t széles körben használják népesség öregedésére irányuló vizsgálatokban, mivel könnyen számítható és interpretálható, másrészt az adatok az ENSZ-becslésekből és előrejelzésekből rendelkezésre állnak. Ugyanakkor vannak bizonyos korlátai is. A nyugdíjasok köre tágabb, mint a 64 év felettié, mivel csökkentett nyugdíjra a korhatár előtt is lehetőség van. A nyugdíjkorhatár 60 év Kanadában, Francia- és Németországban, Japánban és az Egyesült Királyságban, míg az Egyesült Államokban 62, Olaszországban pedig 55 év. Másrészt a foglalkoztatottak száma alacsonyabb, mint a 15–64 éveseké, mivel egy részük nem lép a munkaerőpiacra. A vizsgálat szerint a foglalkoztatási ráta 55%-tól (Olaszország) 76%-ig (Egyesült Államok) terjedt.

A kötelező országos állami nyugdíjrendszerek fő célja, hogy megvédjék a nyugdíjasokat jövedelmük radikális csökkenésétől. Ezt a célt az OECD-országok nagyjából elérték, ahol a 65 év feletti átlagos jövedelme eléri a nyugdíjazásra váró 65 év alattiakénak a 70–80 százalékát. Az egyéni juttatások kiterjesztése, párosulva a nyugdíjkorhatár lehetséges csökkenésével és a gyorsuló öregedéssel, az állami nyugdíjrendszerek forrásigényének gyors növekedésével jár.

Erre az állami nyugdíjrendszernek reagálnia kell.

Két demográfiai jellegű lépést kell megemlíteni. Az egyik a termékenység növelésének ösztönzése, mivel a növekvő termékenység emeli a fiatalabb korcsoportok létszámát, ezáltal csökkentve az időskorú eltartottak arányát és az egy dolgozóra jutó nyugdíjasok számát. Egy másik lehetőség a bevándorlások elősegítése. A mai fejlett országokban a bevándorlók átlagos életkora alacsonyabb, mint az ott élőké, azaz a növekvő bevándorlás csökkenti az átlagos életkort és az ODR-t. A további lehetőségek között említendő a munkaerő-piaci aktivitás emelése. A 15–64 éves férfiak jelentős, a nők még jelentősebb része nincs alkalmazásban. A nagyobb foglalkoztatottság nyilvánvalóan javítana a helyzeten. Például Olaszországban a foglalkoztatási ráta viszonylag alacsony, főleg a férfiak és nők mutatójának nagy különbsége miatt (0,7, illetve 0,4). A nyugdíjkorhatár emelése szintén egy lehetőség. A nyugdíjak szintjét szabályok és formulák határozzák meg, amelyek országról országra változnak. A legtöbb országban a nyugdíjak a ledolgozott évek számától és a korábbi keresetektől függenek, az inflációval finomítva. A nyugdíjak értékének csökkentése ezeknek a szabályoknak, rendeleteknek a megváltoztatásával érhető el.

A vizsgálat megerősíti a korábbi kutatások megállapításait, miszerint a legnagyobb OECD-országokban az állami nyugdíjrendszer hosszú távon nem tartható fenn, mivel a „fizess, ahogy keresel” sémára épül. Lényeges reform nélkül a népesség gyors öregedé-

se a nyugdíjkiadások nagyarányú növekedésével fog jární a következő néhány évtizedben. Olaszországban például ezek a kiadások a fizetések jelenlegi 35%-a helyett 75%-át emészténék fel 2050-ben.

Sánta József

RENDALL, M.S. – BALL, D.J.: Immigration, emigration and the ageing of the overseas-born population in the United Kingdom. (Bevándorlás, kivándorlás és a tengerentúl született népesség öregedése az Egyesült Királyságban.) *Population Trends*, 2004/116. 19–27. p.

A cikk az 1971-es és 2001-es censusok, az 1999 és 2003 közötti munkaerő-felvétel, valamint az 1997 és 2002 közötti nemzetközi utasfelvétel adatait használja azoknak a vándorlási folyamatoknak a vizsgálatához, amelyek befolyásolták az Egyesült Királyság tengerentúl született népességének korstruktúráját és előregedését. Általánosan, tekintve a közelmúlt évtizedek bevándorlóinak majdnem fele az érkezéstől számított öt éven belül ismét kivándorol, azonban nagy a szóródás a tengerentúli származási országok között. Az Észak-Amerika és Óceánia területén született bevándorlók fele-kétharmada öt éven belül ismét kivándorol, míg az indiai szubkontinensen születetteknel ez az arány 15%. Jelentős kumulatív emigráció figyelhető meg az érkezés utáni több mint öt év után az indiai, a karib-közösségi és az európai bevándorlók körében. A nyugdíjaskorúak munkaképeskorúakhoz viszonyított aránya erősen szóródik a származási országok szerint, ami a 30 vagy több évvel korábbi bevándorlási hullámok folyománya.

A bevándorlók többsége az egész világon a fiatalok közül kerül ki. Ez különösen igaz az Egyesült Királyságra. 1975 és 1999 között az összes bevándorló mindössze 2%-a volt nyugdíjaskorú. Erre vezethető vissza, hogy a bevándorlást gyakran úgy tárgyalják, mint a népességöregedés problémájának egyik lehetséges megoldását. A legfőbb ellenérv viszont az, hogy a bevándorlók is öregszenek. Példaként említhető, hogy az Egyesült Királyság kivándorlói 1966-ban közel 400 ezer emberrel járultak hozzá Ausztrália 50 év feletti népességéhez, és ezzel az azonos korú ausztrál népesség 36,7%-át tették ki, szemben az ott születettek 17,6%-os arányával.

Az elemzések eredményeként a szerzők a következő fontosabb megállapításokra jutottak. Az Egyesült Királyság ODR-mutatójának alakulását nagyban befolyásolja a bevándorlási hullámok időzítése. A bevándorlók jó része átmenetileg tartózkodik az országban. Fontos szempont a távolság. Nagyjából azonos gazdasági feltételek mellett a bevándorlók a közelebbi országokat választják. Ilyen szempontból az EU-országok előnyös helyzetben vannak. Itt jegyzik meg a szerzők, hogy a nemrégén társult 10 ország még kimaradt az elemzésből.

Sánta József

DEMOGRÁFIAI FOLYÓIRATSZEMLE

DEMOGRAFIE

a Cseh Statisztikai Hivatal folyóirata

2005. No. 4.

- BARTONOVA, D. – KUCERA, M.: A 2030-ig terjedő időszakra vonatkozó csehországi népszámlálási háztartás-előrejelzés.
KOSCHIN, F.: Népeességünk öregszik. Megkeressük-e majd a megélhetésünket?
VASKOVA, R.: Az új család alapításának korlátai és előfeltételei a tizenéves anyák függetlenné válásának szempontjából.
BRABCOVA, P.: Csehszlovákia népességének etnikai összetétele a nyilvántartások alapján 1918–1989 között.

2006. No. 1.

- ZEMAN, K.: Házasságkötési kor és a vőlegény és menyasszony korkülönbsége Csehországban 1991–2004 között
ETTLEROVA, S. – ATASTNÁ, A.: Az eltartott gyermekes szülők családi és munkakötelezettségeinek összhangja.
HOFMAN, V.: Az 1879 és 1912 közötti halandósági változások elemzése Jindrichov Hradec 1. városi körzetében.
REZANKA, M.: Kína népességének fejlődése, valamint területi és etnikai különbségei a XX. század második felében.
SKRABAL, J.: A census jó dolog. Válaszok a népesség-, épület és lakásszámlálás előkészítésére vonatkozó kérdőívre.
KUCERA, M.: Népszámlálás vagy reprezentatív felvétel?
BARTONOVA, D.: Szükséges-e módosítani a következő népszámlálás koncepcióját?

2006. No. 2.

- MC LANAHAN, S.: Eltérő célok: hogyan időzítik a gyermekek születését a második demográfiai átmenet alatt.
FIALOVA, L.: A házasságok alakulása Csehországban a XX. században.
SVOBODOVA, K.: A népesség nemek szerinti öregedése Csehországban.
JEZEK, K. – CTRNÁCT, P.: Az 1950. március 1-jei népszámlálás: az eddig még nem közölt kéziratos táblázatok digitalizálása és felhasználása.

DEMOGRAPHY

az Amerikai Népesedési Társaság folyóirata

2005. No. 4.

- HIRSCHMAN, C.: Bevándorlás és az Amerika Százada.

- SCHWARTZ, C.R. – MARE, R.D.: Az iskolai végzettség szerint nem jellegzetes házasságok trendjei 1940 és 2003 között.
- STEELE, F. – KALLIS, C. – GOLDSTEIN, H. – JOSHI, H.: A gyermekszülés és a házassággá váló együttélés Angliában.
- RODGERS, J.L. – ST JOHN, C.A. – COLEMAN, R.: Emelkedett-e a termékenység az Oklahoma Cityben történt robbantás után? Az Oklahoma városi területein történt születések elemzése, 1990–1999.
- YU, W-H.: Változások a nők házasságkötés utáni munkavállalásában Japánban és Tajvanon.
- GRONNIGER, J.T.: Családon belüli túlsúlyosság, egy figyelmen kívül hagyott változó a túlsúlyosság és a halandóság kapcsolatának kutatásában.
- SANDBERG, J.: A környezetben tapasztalt halandósági viszonyok hatása a nem számszerűen meghatározott várható családnagyság-elképzelésekre: tapasztalatok a nepáli hegyekben élők köréből.
- FORD, K. – HOSEGOOD, V.: AIDS-halandóság és a gyermekek mobilitása a dél-afrikai Natal-ban.
- STECKLOV, G. – WINTERS, P. – STAMPINI, M. – DAVIS, B.: Befolyásolják-e a vándorlást a feltétel nélküli pénzutalások? A mexikói EMPRESA-program adatainak felhasználása.
- JOHNSON, K.M. – VOSS, P.R. – HAMMER, R.B. – FOGOITT, G.V. – MC NIVEN, S.: A kor-specifikus nettó vándorlás időbeli és térbeli variációi az Egyesült Államokban.

2006. No. 1.

- DI PRETE, T.A. – BUCHMANN, C.: Az oktatás értékének eltérő nemek szerinti megítélése és eltérések az egyetemet befejezők arányában.
- ELOUNDOU-ENYEGUE, P.M. – WILLIAMS, L.B.: Családnagyság és iskolázottság a szub-szaharai afrikai közösségekben: újraértékelés.
- HOFFERTH, S.L.: Eggyüttlakó apás családtípus és a gyermek jóléte: beruházás versus szelekció.
- ANDERSSON, G. – NOACK, T. – SEIERSTAD, A. – WEEDON-FEKJOER, H.: Az azonos neműek házassági statisztikája Norvégiában és Svédországban.
- HEUVELINE, P. – POCH, B.: Elfelejtik a házasságok a múltjukat? Házasságok stabilitása a Vörös Khmer utáni Kambodzsában.
- KENNEY, C.T. – MC LANAHAN, S.S.: Miért több az erőszak az együttélésekben, mint a házasságokban?
- DUPRE, M.E. – FRANZESE, A.T. – PARRADO, E.A.: Vallásosság és halandóság: a feketék és fehérek halandósága kereszteződésének magyarázata.
- SEPLAKI, C.L. – GOLDMAN, N. – WEINSTEIN, M. – LIN, Y-H.: A többszörös fiziológiai diszreguláció becslése egy öregkorú népességben.
- LAUDERDALE, D.S.: Az arab nevű nők terhességeinek kimenetele Kaliforniában szeptember 11. előtt és után.

POPULATION

a Francia Nemzeti Népeségtudományi Intézet folyóirata
2005. No. 4.

VERPOORTE, M.: A ruandai népirtás: Gikongoro tartomány esete.

PRIOUX, F.: Franciaország demográfiai helyzete.

BRETON, D. – PRIOUX, F.: Két vagy három gyermek? A családpolitika és néhány társadalmi-gazdasági tényező hatása.

PERETTI-WATEL, P. et al.: Hogyan mérjük fel a szeropozitív lakosságot Franciaországban? A VESPA 2003 felvétel.

2005. No. 5–6.

TABUTIN, D. – SCHOUMAKER, V.: Az arab világ és a Közel-Kelet demográfiája 1950–2000 között. A változások összegzése és a statisztikai mérleg.

BARBIERI, M. – HERTRICH, V.: Korkülönbség és fogamzásgátlás a szub-szaharai Afrikában.

DEBOOSERE, P. – GADEYNE, S.: A bevándorló felnőttek alacsonyabb halandósága Belgiumban: az ellenőrzött valóság a népszámlálások és nyilvántartások adatai alapján.

ATTIAS-DONFUT, C. – WOLFF, F.C.: A Franciaországon kívül születettek temetési helye.

POPULATION AND DEVELOPMENT REVIEW

az Amerikai Népesedési Tanács folyóirata
2005. No. 3.

KOHLER, H-P. – BEHRMAN, J.R. – SKYTHE, A.: Partner + gyermek = boldogság? A kapcsolat és a termékenység hatása a boldogságra.

KANDEL, W. – PARRADO, E.A.: Az amerikai húsfeldolgozó ipar átalakítása és az új spanyolajkú bevándorlók vándorlási célállomásai.

LANGFORD, C.: Az 1918–19. évi influenzajárvány Kínából terjedt el?

HAGEWEN, K.J. – MORGAN, S.P.: A kívánt és az ideális családnagyság az Egyesült Államokban, 1970–2002.

DAS GUPTA, M.: Ázsia „hiányzó asszonyainak” magyarázata: az adatok újabb magyarázata.

RILEY, J.C.: A regionális és az általános várható élettartam becslése: 1800–2001.

BARKALOV, N.B.: Az orosz termékenység mennyiségi változása az 1980-as években és az 1990-es évek elején.

2005. No. 4.

SMIL, V.: A következő 50 év: kibontakozó irányzatok.

EDWARDS, R.D. – TULJAPURKAR, S.: Az élettartam különbözőségei és a halandósági konvergencia új kilátásai a fejlett országokban.

- TURRA, C.M. – GOLDMAN, N. – SEPLAKI, C.L. – GLEI, D.A. – LIN, Y-H. – WEINSTEIN, M.: A halandóság meghatározói az idősebb életkorban: a krónikus betegségek biológiai markereinek szerepe.
- LUTZ, W. – SKIRKBEKK, V.: Az időzítési hatásra kialakított politikák az alacsony termékenységű országokban.
- CALDWELL, J.C.: A vagyon generációk közötti áramlásának hálózata.
- RILEY, J.C.: Az egészségi átmenet helye és ideje a Föld különböző területein.

2006. No. 1.

- MC NICOLL, G.: A Kelet-ázsiai demográfiai átmenet politikai tanulságai.
- ROSENFELD, M.J.: A fiatal szülővé válás, mint a társadalmi változások tényezője az Egyesült Államokban.
- MANTON, K.G. – GU, X. – LAMB, V.I.: A várható élettartam és az aktív élettartam hosszú távú trendjei az Egyesült Államokban.
- BASU, A.M.: Érzelmek és reprodukciós egészség.
- MESLÉ, F. – VALLIN, J.: Időben egymástól távolodó trendek az idős nők mortalitásában: Egyesült Államok és Hollandia versus Franciaország és Japán.
- HEILIG, G.K.: Sok kis Kína? A kínai provinciák gazdasági sokszínűsége.

POPULATION RESEARCH AND POLICY REVIEW

a KLUWER Akadémiai Kiadó és a Déli Demográfiai Egyesület folyóirata

2005. No. 4.

- DAVIS, E.E. – CONELLY, R.: Az helyi ár és az elérhetőség hatása a szülők döntéseire a gyermekgondozás igénybevételénél.
- GORMAN, B.K. – LANDALE, N.S.: A koraszülés és az asztma a Puerto Ricó-i kisgyermek körében.
- CALDWELL, J.C.: A demográfusok részvétele a huszadik századi népesedéspolitikában: folytonosság vagy annak megszakadása?
- STOCKWELL, E.G. – GOZA, F.W. – BALISTERI, K.S.: Csecsemőhalandóság és társadalmi-gazdasági státusz: „óbor új palackban”.
- MC GEHEE, M.A.: Csecsemőhalandóság és társadalmi-gazdasági státusz: észrevételek Stockwell és szerzőtársai cikkéhez.
- HUMMER, R.A.: Jövedelem, faj és csecsemőhalandóság: észrevételek Stockwell és szerzőtársai cikkéhez.

2005. No. 5.

- BRANDON, P.D.: A nagyszülőkkel élő gyermekek segélyezése.
- GAGE, A.: Kapcsolat a nevelt gyermek iskolába járása és munkaerő-piaci részvétele között Ghánában.
- WAKABAYASHI, C. – DONATO, K.M.: A gyermekgondozás következményei: hatásai a női munkavállalásra és jövedelmekre.

- CONSTANTS, A. – MASSEY, D.S.: A németországi vendégmunkások munkaerő-piaci szegmentálódása és jövedelme.
- YORK, R.: A Kiotói Egyezmény aláírása: egy demográfiai magyarázat.
- JOHNSON, K.M. – NUCCI, A. – LONG, L.: Népesedési trendek a nagyvárosi és a nem nagyvárosi Amerikában: szelektív dekoncentráció és vidéki visszahatás.

2005. No. 6.

- HOTCHKISS, D.R. – ROUS, J.J. – SEIBER, E.E. – BERRUTTI, A.A.: Az anya- és csecsemővédelmi szolgálat igénybevétele valóban elősegítője-e a fogamzásgátlási gyakorlat kialakulásának? Egy több országra kiterjedő vizsgálat.
- LIU, X. – ENGEL, C.C. – KANG, H. – COWAN, D.: A veterán státusz hatása az idős amerikaiak halandóságára és ennek mechanizmusa.
- CRISSEY, S.R.: A terhesség tervezettségének hatása a gyermek fejlődésére és körülményeire: a szándékok és a fogamzásgátlási gyakorlat retrospektív vizsgálata.
- AGADJANIAN, V.: Ellentmondásokkal tele: a reprodukciós szándékok és fogamzásgátlás a szub-szaharai termékenységi átmenet során.
- WASSERMANN, M.R. – BENDER, D.E. – KALSBECK, W.D. – SUCHINDRAN, C.M.-MOUW, T.: Mintavétel a templomlátogatók köréből a latin bevándorló nők kutatásához.
- HAMIL-LUKER, J.: A közösségi támogatások igénybevétele a középiskolából kimaradt lányok körében.

2006. No. 1.

- YI, Z. – LAND, K.C. – WANG, Z. – GU, D.: Az amerikai háztartási változások és dinamikák: a ProFamy módszer alkalmazása és kiterjesztése.
- LIVINSTONE, G.: Nem, munkakeresés és tényleges munkavállalás a mexikói bevándorlók körében.
- POSTON, D.L. – CHANG, C-F. – DAN, H.: Termékenységi különbségek a kisebbségi és többségi etnikai csoportok között Kínában.
- RYAN, S. – MANLOVE, J. – HOFFERTH, S.L.: Állami jóléti politika és házasságon kívüli születések.

POPULATION STUDIES

A Londoni Közgazdasági Főiskola Népeségvizsgáló Bizottságának folyóirata

2005. No. 3.

- HELLERINGER, S. – KOHLER, H.P.: Szociális hálók, a rizikó észlelése és változó magatartások a HIV/AIDS-el kapcsolatban: egy longitudinális vizsgálat újabb eredményei.
- GUILLOT, M.: A halandóság változásának momentuma.
- ZIMMER, Z. – DAYTON, J.: Gyermekkel és unokával élő idősebb felnőttek a szub-szaharai Afrikában.

- SAARELA, J. – FINNAS, F.: Halandósági egyenlőtlenségek két honos népességi csoport között.
- EDVINSSON, S. – BRANDSTROM, A. – ROGERS, J. – BROSTRÖM, G.: Magas rizikójú családok: a csecsemőhalandóság egyenlőtlen eloszlása a XIX. századi Svédországban.
- YABIKU, S.T.: A nem-családi környezetben szerzett tapasztalatok hatása a házasságkötési korra gyors társadalmi változások közepette.
- BLACKER, J. – OPIYO, C. – JASSEH, M. – SLOGGETT, A. – SSEKAMATTE-SSEBULIBA, J.: Termékenység Kenyában és Ugandában: az irányzatok és a meghatározó tényezők összehasonlító elemzése.
- VAN DALEN, H.P. – RONENEWOLD, G. – FOKKEMA, T.: Az átutalások hatása a kivándorlási szándékokra Egyiptomban, Marokkóban és Törökországban.

2006. No. 1.

- GIOVANNA MERLI, M. – HERTOOG, S. – WANG, B. – LI, J.: A HIV/AIDS terjedésének modellezése Kínában: a szexuális úton való terjedés szerepe.
- SHELLEKENS, J. – VAN POPPEL, F.: A házasság termékenység vallás szerinti különbségei Hágában, 1860–1909.
- SCHOENI, R.F. – LIANG, J. – BENNETT, J. – SUGISAWA, H. – FAKUYA, T. – KOBAYASHI, E.: Az öregkori egészségmegőrzés és fogyatékoság trendjei Japánban, 1993–2002.
- HURT, L.S. – RONSMANS, C. – THOMAS, S.L.: A születések számának hatása a nők halandóságára: a bizonyítékok rendszerezett áttekintése a termékenységüket befejezett nők körében.
- ROSINA, A.: A hosszú távú továbbélés modelljének alkalmazása a nuptialitási adatok elemzésében.
- KUATE-DEFO, B.: A szoptatás korai megszakítása okainak helytállósága: kétváltozós valószínűségi modell és mintavétel együttes alkalmazása a malajziai 1976–77. és 1988–89. évi felvételek eredményeinek felhasználásában.
- ROBINE, J.M. – CASELLI, G. – RASULO, D. – CURNIL, A.: Különbségek a százévesek nemi arányában: különbségek Észak- és Dél-Olaszország között 1870-től.

POPULATION TRENDS

az Egyesült Királyság Nemzeti Statisztika Hivatalának folyóirata

2006. No. 121.

- BLACKWELL, L. – AKINWALE, B. – ANTONATOS, A. – HASKEY, J.: Új kutatási lehetőségek a Statisztikai Hivatal 2001 utáni longitudinális felvételének felhasználásával.
- BUXTON, J. – CLARKE, L. – GRUNDY, E. – MARSHALL, C.E.: A gyermekkor hosszú árnyéka: összefüggések a szülő és a gyermekek társadalmi hovatartozása, az iskolai végzettség és az első gyermek születésének időzítése között; a statisztikai Hivatal longitudinális vizsgálatának eredményei.

- RENDALL, M. – COUET, C. – LAPPEGARD, T. – ROBERT-BOBÉE, I. – RONSEN, M. – SMALLWOOD, S.: Az első születések életkor és iskolai végzettség szerint Angliában, Franciaországban és Norvégiában.
- PLATT, L. – SIMPSON, L. – AKINWALE, B.: Az etnikai csoportok stabilitása és változása Angliában és Walesben.

2006. No. 122.

- POPULATION AND DEMOGRAPHY DIVISION, ONS: Az Egyesült Királyság népessége a XXI. század kezdetén.
- LITTLEFIELD, M. – FULTON, R.: Népeségi becslések: a visszszámítás módszertana, 1992–2000.
- REES, P. – PARSONS, J. – NORMAN, P.: A számlálókörzeti népesség- és háztartás-szám megállapítása a 2001. évi népszámlálásnál.
- HASKEY, J.: Együttélési viszonyok a jelenlegi Angliában: egy társ, aki máshol lakik és a látogató párkapcsolat (LAT).

2006. No. 123.

- SHAW, C.: Az Egyesült Királyság és alkotó részeinek a 2004. évi adatokon alapuló népesség-előrejelzése.
- LARGE, P. – GHOSH, K.: Módszerek Anglia etnikai népességeinek régiók szerinti becslésére.
- TOMASSINI, C.: Nagy-Britannia legöregebb lakói: az utóbbi húsz év változásai.

ZEITSCHRIFT FÜR BEVÖLKERUNGSWISSENSCHAFT

a Német Szövetségi Népeségtudományi Intézet folyóirata

2005. No. 1.

- LIPPS, O. – BETZ, F.: Kelet- és Nyugat-Németországra vonatkozó sztohasztikus népesség-előreszámítások.
- MAI, R.: Demográfiai öregedés Németországban.
- LEBOK, U. – DÖRING, K.: Az öregedés hatása a vásárlási szokásokra és a márkahűségre.
- SCHULZ, R.: Népesedés és környezet.
- VERWIEBE, R.: Az Európán belüli vándorlás okai.